

УДК 17:57+304

Кисельов М. М.

Доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділу філософських проблем природознавства та екології Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

ПРОБЛЕМИ БІОЕТИКИ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

В статті робиться спроба усвідомлення суспільством суті та значимості феномена та проблем біологічної етики. Визначається роль громадської думки у справі ефективного вирішення біоетичних проблем.

Ключові слова: біоетика, наука, громадянське суспільство, громадська думка, суспільна свідомість.

Проблеми біоетики нині набувають значного резонансу в свідомості нашого сучасника й нерідко призводять до соціальних збурень і, навіть, до спалахів екстремізму. Химерне поєднання очевидних успіхів сучасних науки та техніки із безпрецедентними виявами аморальності, спровокованими цими ж успіхами, роблять їх усвідомлення непростю справою. У феномені біоетики є багато чого невизначеного й суперечливого. Йому властиве «все наростаюче неусвідомлене тривожне відчуття невдоволеності чимось і неусвідомлене побоювання чогось, що відбувається в людській цивілізації» [12, 4].

Внутрішня суперечність біоетики, як вважає академік В. Кордюм, є просто гротескною. Відбуваються активні протести проти використання тварин в лабораторіях, але ніхто не протестує проти скотобоюнь, вирощування (експлуатація) тварин у сільському господарстві, проти змагань по рибальству та полювання (вбивство ради розваги). Вимоги до належного утримання тварин із декларацій перетворюються в статті законів. Утримання пацюків та кроликів контролюють державні чиновники, комітети з біоетики, борці за права тварин тощо. А умови життя людей є суцього їх (людей) особистою справою. В результаті пацюку в розвинутій країні реально гарантовані і практично забезпечені кращі умови, ніж масі людей із країн бідних. Внаслідок ліквідації смертної кари, значні кошти витрачаються на довічне утримання кожного убивці: на ці кошти можна б рятувати від смерті людей у яких немає грошей на лікування, і

які не може виділити держава. Проти осушення якоїсь водойми можуть підняти цілий регіон, а пропозиція змінити орбіту Землі розглядається під кутом зору технічних можливостей [12, 5–6].

Ситуація, що вже склалась, вимагає суттєвих корекцій в етичній сфері. Академік М. Мойсеев зазначав, що «на людство, для того, щоб забезпечити своє майбутнє, чекає зміна моральнісних принципів настільки ж глибока як і та, що відбулась на зорі становлення суспільства, коли норми поведінки в ордах неоантропів замінилися людською мораллю» [14, 250–251]. Етичні конструкції в минулому, за Г. Йонасом, не мали справу з умовами людського життя в глобальному масштабі. Тому головною задачею нової етики є подолання розриву між прогностичністю та могутністю дій людини, встановлення надійного контролю за власною непомірною могутністю. Для цього пропонується трансформація кантівського категоричного імперативу в імператив новий, адекватний новому характеру людської діяльності: «чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувалися з продовженням автентичного людського життя на землі». Це й буде підвалиною новітньої етики — «етики відповідальності» [9, 27].

Принцип відповідальності є головним для біологічної етики, яка є одночасно академічною дисципліною та соціальною інституцією і є можливою лише за умов міждисциплінарного підходу до її проблем. Вона в повній мірі репрезентує етику науки загалом, має яскраво виражений міждисциплінарний характер: зокрема тут активно відбувається синтез природознавчих, етичних, соціальних та юридичних задач. Якщо раніше подразником для суспільної думки слугувала ядерна фізика, то сьогодні таким подразником є досягнення комплексу медико-біологічних наук. Людство із такою швидкістю рухається вперед, що ми не встигаємо осмислювати результати такого прогресу в аспекті реально можливих його наслідків, особливо наслідків, котрі можуть бути **надзвичайно небезпечними**. Маніпуляції з вибором статі, успіхи генної інженерії та трансплантології є надзвичайно вражаючими. Але, як часто буває, благі цілі часто-густо обертаються неочікуваними й небажаними наслідками. Тому спокусливі можливості біотехнологій в діагностиці, лікуванні, фармакології, селекції й виробництві необхідних органічних матеріалів не повинні відволікати увагу від можливих негативних наслідків їх реалізації. Зокрема Конвенція про права людини у сфері біомедицини вимагає пріоритету для інтересів і блага окремої людини перед інтересами суспільства та науки. Це положення актуалізується

на тлі кризи довіри до соціальних, економічних, наукових і, особливо, владних інституцій.

Суспільство не має права диктувати людям мати чи не мати потомства, воно мусить поважати релігійні та інші погляди, навіть якщо вони приводять до народження дефективних дітей. Не можна покладати на гени всю відповідальність за спосіб життєдіяльності людини. Очевидно, що втручання в «святая святих» живого, можливість непродуманих генетичних маніпуляцій, прагнення «покращити» природу не лише пересічних представників флори та фауни а й людини, можуть призвести до наслідків, не менш пагубних ніж ті, що плануються стратегами ракетно-ядерної війни. Тим більше, що людина в своєму історичному розвитку майже завжди приймала рішення за умов **неповної інформації** і досить часто в процесі реалізації своїх проєктів стикалася з негативними наслідками, що супроводжують досягнення її прагнень. Проте намагання розшифрувати геном людини, більш того здійснення його корекції, успіхи трансплантології, реаніматології, молекулярної імунології тощо, слугують скоріше передумовою для **«поліпшення»** людської природи, а не її **збереження**. Людина поступово перетворюється в кіборга (термін введений в 1960 році — гібрид людського тіла і механізмів): вставні зуби, контактні лінзи, різні протези (навіть «штучне серце»), косметологічна підгонка тіла під бажані (модні) стандарти надзвичайно актуалізують проблему визначення межі, до якої можна «модернізувати» природу людини, аби не втратити сам феномен людини. Нагальною стає проблема створення ефективних засобів захисту людини від небезпечних наслідків застосування фантастичних можливостей сучасних біотехнологій. Вже сьогодні означені можливості спричинюють загрозливі темпи деформації моральнісних підвалин соціуму. Набувають поширення міркування про нові етичні стандарти, що допускають «вагітність напрокат», «репродуктивний туризм», «трансплантаційний туризм», допустимість умисної смерті (евтаназія, аборт) тощо.

Пророкування О. Хакслі і Є. Замятіна стають реальністю. Ситуація постає особливо загрозливою за умов **тотальної комерціалізації**. Вже сьогодні говорять про медичну кримінальну мафію, підробку ліків, торгівлю людськими органами, продовження віку для багатих і прогресуюче донорство бідних.

Персонаж роману «Ім'я рози» Умберто Еко старець Хорхе, пророкуючи про прихід Антихриста, розповідав колегам про такі «знаки» його приходу: — «І настане час, коли розповсюдиться беззаконня, сини піднімуть руку на батьків, жінка зло умислить на чоловіка, чоловік

поставить жінку перед суддями, пани стануть нелюдями до підданих, а піддані — непослушними перед панами, не буде більше поваги до старших, незрілі юнаки будуть вимагати влади, робота перетвориться в даремний клопіт і скрізь будуть лунати пісні у славу гріха, у славу розпусти і абсолютного зневаження пристойностей» [19, 509]. Складається враження, що те, чим преподобний Хорхе так вразив братію, сьогодні є реальністю.

Аналізуючи причини моральної деградації західного суспільства Папа Римський Іоанн Павло II звертає увагу на занепад людської особистості, зведення її до функцій виробника та споживача. Сучасна людина масового суспільства являє собою карикатуру на замисел Божий. Нині чинний Римський Папа Франциск наголошує на відповідальності сучасної людини у всіх сферах її діяльності. Довкілля не можна ні зводити до об'єкта маніпуляції та експлуатації, ні абсолютизувати й ставити понад гідність людської особи. Екологічна криза тлумачиться як моральна проблема. Сучасна людина не відчуває себе створеною істотою, яка глибоко інтегрована в природу, не може без неї обійтися і, співпрацюючи з Богом у справі творення, має відповідально нею управляти.

Аналітики пишуть про кризу ідей, світоглядну кризу не лише окремої людини, а всього людства. Виокремлюються наступні симптоми цієї кризи: розчарування, втрата сенсу життя, прогресування різноманітних морфологічних захворювань на тлі загалом розвиненої медицини, тривожності та депресій, брак відчуття щастя й спокою, відчуття марності життєвих зусиль, пониження значущості сім'ї та сімейних цінностей тощо. Інакше кажучи, сучасна людина втрачає ґрунт під ногами. Домінує перманентне відчуття небезпеки. Складається враження, що чим успішнішим є людство в аспекті науково-технічного розвитку, тим невизначенішим і загрозливішим є його майбутнє. Песимістичні оцінки і такі ж прогнози майбутнього цивілізації стають загальним місцем у філософській, науковій, соціологічній і, особливо, футурологічній літературі. На тлі в'ялого гуманізму панує **сцієнтизм, техніцизм, бюрократизм і посередність**, ніхто не бере на себе відповідальність, розлад виховання та освіти супроводжується духовним самоспustoшенням (К. Ясперс). Стає «нормальною» ситуація, коли бідні утримують заможних. Домінує масова культура споживання. Реклама невтомно генерує нові, штучні бажання та цілі. У бідних країнах більшість населення потерпає від голоду. В розвинених країнах основу раціону складають м'ясні та солодкі страви, що призводить до розвитку надмірної ваги й супутніх їй небез-

печних хвороб, «хвороб достатку», на боротьбу з якими витрачаються величезні кошти. Системи охорони здоров'я, спрямовані на одержання прибутку, неминуче починають нехтувати медичними потребами економічно слабких верств населення. Величезна потреба в нових препаратах проти інфекційних хвороб не задовольняється, оскільки фармацевтичні компанії не знаходять достатньо платоспроможних клієнтів. Тим часом ринок ліків проти грибків, ожиріння, облісіння, зморщок та імпотенції обраховується мільярдами доларів. Відбувається прогресуюче виснаження природних ресурсів. Людство споживає набагато більше, ніж це необхідно. Складається враження, що усі працюють на економічну еліту світу. Народи терплять мілітаризацію економік, дефіцит бюджету та соціальних програм. (Дж. Штігліц). У свій час М. Ганді зазначив, що світ достатньо великий, щоб задовольнити потреби людства, але надто малий, щоб задовольнити людську жадібність.

До того ж долучається такий об'єктивний чинник, коли розвиток науково-технічної думки значно випереджує поступ духовної сфери суспільства. Зокрема вважається, що екологічна криза є не стільки «зовнішнім» явищем, скільки «внутрішнім», пов'язаним з етичними, соціальними та політичними проблемами, що стоять сьогодні перед людством. Тут однаково важливими є ресурси матеріальні й духовні. «До тих пір, поки ми будемо абсолютизувати силу людського розуму, виходячи з установки непогіршеності дій, що продиктована логікою наукової раціональності, сліпо сподіватися на розумну діяльність людини, на тріумф *Homo sapiens* і бачити в ньому ідеальний образ людини майбутнього, нам навряд чи вдасться уникнути тих труднощостей і суперечностей, з якими людство зіткнулося нині» [13, 191].

Класичне наукове знання згодом набуває тенденцію виходити за свої традиційні межі, особливо коли звертається до проблем екзистенційного характеру: в першу чергу екологічних, біоетичних, антропологічних, гуманітарних тощо. Такі природознавчі напрямки вже не можуть бути нейтральними по відношенню до моралі та цінностей. А. Н. Уайтхед, заперечуючи класичне положення про те, що моральні інтуїції можуть бути застосовані лише до приватного світу психологічного досвіду, вважає, що західний світ потерпає від цього. Більш того, «припущення про незастосовність цінності до самої матерії призвело до браку поваги до краси природи та мистецтва» [16, 258]. Багато представників класичної та некласичної науки прагнули до усвідомлення низки проблем на пересіченні природознавства, релігії та етики (А. Ейнштейн, Н. Бор, М. Борн, М. Планк, В. Гейзенберг та ін.). М. Планк, ще в 40-х роках мину-

лого століття в роботі «Релігія та природознавство» обстоював думку, що релігія і природознавство не є антагоністами, а доповнюють одне одного. В цьому випадку ми маємо пряме звернення до фундаментальної середньовічної проблеми «подвійної істини», що є продуктивною спробою її подальшого розвитку, але вже із глибин природознавства, видатні представники якого відчували потребу в поєднанні знання та віри. Взагалі проблема інтегрування наукових, релігійних, екологічних та етичних аспектів залишається актуальною і в наш час.

Проте і нинішня, «постмодерна» наука, яка починає долати традиційний «аксіологічний імунітет», виявляє себе багато в чому некомпетентною перед глобальними проблемами сучасності. Відбувається активна бюрократизація науки, перетворення її пересічну професію. Наука втрачає культурну місію і моральний авторитет і перетворюється в банальну професію з корпоративними інтересами. Ульріх Бек переконливо показує, що вчені маскують свою некомпетентність масою незрозумілих слів, методик і цифр. Інформація для населення нашпигована не кожному зрозумілими технічними подробицями та математичними викладками. Ілюструється це на прикладі з визначенням гранично допустимих концентрацій екологічно небезпечної речовини в доквіллі (ГДК). На думку У. Бека, потреба у визначенні ГДК виникає тоді, коли допускається отруєння. Граничний (допустимий) рівень забруднень — це їх легітимація. Хто обмежує забруднення, той уже погодився на його наявність.

Суперечливою є інформація про наявність отруйних речовин у продуктах харчування, розлогих інструкцій до медикаментів тощо. Це призводить до подвійного шоку: відчуття загрози та втрати суверенної думки щодо реальності цієї загрози. «Вся наукова бюрократія з її довгими коридорами, залами засідань, некомпетентними, напівкомпетентними і зовсім не виразними судженнями і бундючністю вчених мужів постає перед нами» [2, 65]. Зрештою він робить висновок, що «джерело науково-технічного скепсису знаходиться не у «іраціоналізмі» критиків, а у неспроможності науково-технічної раціональності перед зростаючими ризиками та цивілізаційними небезпеками» [2, 71].

Умберто Еко, Ульріх Бек, Йохан Хойзінга, Стівен Армстронг та ін. доволі вмотивовано пишуть про наступ **«нового середньовіччя»** або «нового феодалізму», який стимулюється інформаційно-технічною революцією. Тут доречним буде зазначити, що ідея про трансформацію техногенної цивілізації в «нове середньовіччя» була висунута М. Бердяєвим ще в 1923 р. Ознакою такої трансформації він вважав перехід

від раціоналізму до ірраціоналізму. Переконливими індикаторами цього процесу, за У. Еко, є деградація центральної влади (тенденція до децентралізації); віддаленість «еліти» від пересічних громадян (будинки представників істеблішменту нагадують замки феодалів); невпевненість у майбутньому та очікування новітніх версій «кінця світу» (апокаліпсичні медитації щодо невідворотності ядерної та екологічної катастроф). Олігархи стають головною структурою державної машини, мають армії приватних охоронців і уникають контролю урядів та податків, утискується середній клас, який вважається основою демократії.

Активно формується ринок «спірітуальних послуг»: ворожбити, ясновидящі, цілителі, гадалки, екстрасенси. Астрологічні прогнози в сучасних ЗМІ передаються разом з прогнозами погоди. Нині в Росії за інформацією ВОЗ практикують біля 800000 екстрасенсів, гадалок, шаманів, астрологів, всіляких цілителів. Для порівняння — вчених в Росії біля 400000 [8, 18]. Гороскопів нині складається в тисячі раз більше ніж у Середньовіччі. Анатоль Франс у свій час зазначав, що середньовіччя закінчилось лише в посібниках з історії).

Неадекватне сприйняття суті біоетичних проблем багатьма вченими, які продовжують орієнтуватися на традиційні «об'єктивність» і «неупередженість» наукового дослідження, яке нібито не має жодного стосунку до етики, а також тотальний вплив **комерціалізації** наукової діяльності призводить до надзвичайно загрозливих тенденцій в цій галузі. Зокрема втрачається відчуття пріоритету мети над засобами, зневаження загальнолюдських цінностей. На біотичних форумах конкретні проблеми біології та медицини домінують над власне етичними.

Загалом, в міру ускладнення суспільних відносин в соціумі виникає необхідність більш точного визначення тих чи інших моральних норм в конкретних колізіях людського співіснування. Виникають такі прикладні етики як політична, правова, журналістська, етика державного службовця, етика вченого тощо. Потреба у таких визначеннях стає більш ніж очевидною. Але, слід зауважити, **диференціація** (роздрібнення) цілісної етичної сфери на окремі спеціалізовані фрагменти, **може призвести, і вже призводить до витіснення власне етичного на периферію проблемного поля, внаслідок того, що починають домінувати проблеми політики, управління, медицини тощо.** Власне етичний аспект губиться в складному переплетенні практичних проблем. Але ж, як слушно зазначає відомий російський етик А. Гусейнов, заперечення або зневаження моралі є неможливим як логічно послідовна дія і завжди містить в собі приховану моральну передумову. «Людська

свідомість і пізнання одвічно і непереборно сковані етико-аксіологічним обручем...Людина не може мислити, не випрацьовуючи певного відношення до предмету власної думки і не занурюючись тим самим в моральну систему координат» [5, 10]. Слід розуміти, що етика не є просто етикетом, правилами хорошої поведінки або певним набором приписів (кодексом). Етика (в тому числі й сучасні прикладні етики) формує відчуття єдності зі світом, бачення єдиного сутнісного в його різноманітних виявах.

Творення нової системи «моральних цінностей сучасного людства» зовсім не означає що треба починати з нуля, відкинувши все традиційне, достатньо апробоване. Хоча такі занадто радикальні пропозиції мають певне поширення. Значно більше дослідників роздумують над тим, щоб повернутися і більш уважно придивитися до таких вічних цінностей як **зваженість, справедливість, стійкість, помірність, відповідальність**. Оновлена система цінностей не може бути простим їх переліком, конгломератом не пов'язаних між собою сутностей. Стає очевидним, що предметне поле «нових етик» має бути органічно інкорпорованим в цілісний контекст класичної етики як «філософії моралі».

Існує тенденція забувати, що всі природничі науки пов'язані із загальнолюдською культурою і що наукові відкриття, навіть ті, що в даний момент уявляються найбільш передовими і доступними розумінню небагатьох вибраних, все ж є безглуздими поза свого культурного контексту. Г. Йонас звертає увагу на нову роль наукового знання в становленні моральних приписів. Воно постає як першочерговий обов'язок і має відповідати каузальним масштабам нашої діяльності. Осягнення непізнаного є органічною складовою етики, аби контролювати нашу надмірну могутність. Етичній думці завжди бракувало розуміння необхідного каузального зв'язку між дією та її можливими наслідками, яке здатна надати саме наука [9, 22]. Проте ідея має оцінюватися не лише з методологічного, або технологічного боку, але й етичного. Причому етичний має бути органічно вбудованим в її підвалини, а не бути якимось зовнішнім, покликаним виконувати регулятивну функцію.

Цікавою спробою вияснити, чому науці є властивим і етичний вимір видається аргументація Е. Агацці та В. Канке. Е. Агацці починає з того, що традиційно в історії європейської цивілізації наукове знання вважалося інституцією, де провадився пошук об'єктивної і майже абсолютної істини. Згодом вимоги до об'єктивності, аргументації та самокорекції результатів наукового дослідження ставали все менше жорсткими. «Це відбулося в кінці XIX — початку XX ст. і самим делікатним моментом при

цьому виявилось забезпечення *об'єктивності*, оскільки, з одного боку, воно передбачає, що досліджуючий суб'єкт утримується від того, щоб його особисті нахили впливали на уявлення фактів, що досліджуються, а, з іншого, коли досліджуються *людські* факти, цього суб'єкта неможливо звести до чистого «спостерігача», оскільки він сам, як людина, являється часткою реальності, що досліджується» [1, 93]. Класичне уявлення про те, що наука має бути вільною від цінностей, оскільки любе поєднання науки із етикою загрожує фундаментальній вимозі об'єктивності та строгої раціональності, потребує переосмислення. Слід прийняти до уваги, що наукове знання не є природним явищем, а продуктом складної людської діяльності. А тут є обов'язковими не лише певні цінності, але й етика, тому що стосовно кожної людської діяльності можна запитати, хороша вона чи погана, правильна чи помилкова. Виникає уявлення про «етику науки», яка орієнтує вченого на високий професіоналізм, зваженість, «інтелектуальну чесність». Історичні корені **етики вченого** знаходяться ще у медичній деонтології асклепідів. Як сподівався В. Вернадський, по мірі того, як загальнолюдська культура поширюється на все більший район земної кулі, перед людством постає питання про обмеженість тих корисних сил, які зосереджені в оточуючій його природі. По мірі того, як наукові знання все більше охоплюють оточуюче життя, поширюється турбота про майбутнє, про охорону для нащадків природних багатств, бережного їх використання [3, 165]. Наукова етика може розглядатися і під кутом зору людських взаємостосунків—під кутом зору правильного життя в ноосфері, але вона може ставитися і в іншому аспекті—етичного життя вченого [3, 179]. Власне, концепція ноосфери (сфери розуму та праці) мала б бути втіленням не лише «сили наукової думки», а й моральних якостей людства. Ноосферний підхід орієнтує на гармонію духовних і природних начал.

Нині відбувається обговорення «Етичного кодексу вчених України». В проєкті його наголошується, що кодекс встановлює основні засади для оцінки вченими своєї власної роботи та діяльності колег з моральної точки зору. Основним його завданням є надання пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності наукового співтовариства та кожного вченого зокрема. Проблема особистої відповідальності вченого набуває важливого значення у зв'язку з тим, що громадські інституції часто не встигають за стрімкими темпами розвитку науки і технологій. У всьому світі етичні кодекси базуються на розумінні того, що належна практика у сфері науки сприяє довірі в середовищі

наукового співтовариства та між ним і суспільством. Вчені мають бути впевненими в надійності результатів роботи своїх колег. В свою чергу суспільство повинно бути впевненим в чесності науковців та достовірності результатів їх досліджень. На жаль, останнім часом така довіра похитнулася у зв'язку з тим, що все частіше спостерігаються серйозні порушення етики, що поставили під загрозу авторитет науки та довіру суспільства до вчених.

Далай-лама XIV вважає, що коли дослідження здійснюються лише з метою здобування прибутку, або слави, або дослідник працює ради чистої науки — невідомо куди все приведе. Вчений має завжди усвідомлювати можливості зловживань в своїй сфері. Оцінки, що спираються на комерційний інтерес завжди будуть суперечити правам людини. Це небезпечний та слизький шлях [7].

Як зазначає Е. Агацці, «в часи, коли наука отримала такий високий престиж і справляє сильний вплив на думки та почуття людей, чесне й морально бездоганне розповсюдження наукових істин стало одним із головних етичних імперативів» [1, 98]. Тут в жодному разі не обмежуються «свободи науки»; ми просто повинні погодитись з тим, що прогрес людства має здійснюватись шляхом введення корисних, мудрих і доречних регуляцій, аби не допустити зловживань, несправедливості і небезпеки для окремих осіб і для суспільства в цілому. Нарешті, вчений є частиною суспільства і не може ставити себе в позицію стороннього спостерігача.

Якщо Е. Агацці говорить про необхідність поєднання моральнісного та наукового контекстів, то В. Канке обстоює думку, що етичний компонент знаходиться не біля наукового знання, поруч із ним, а в його серцевині. Для цього він виходить не із поширеної класифікації наукового знання: природознавство, соціогуманітарія та технічні науки, а використовує класифікацію, запропоновану Ч. Пірсом: **синктатика**, **семантика** та **прагматика**. Синктатика (грец. *syn* — разом і *taxis* — розміщення по порядку) — дослідження формального взаємозв'язку знаків (логіка, математика); семантика (грец. *semantikos* — означення) — дослідження знаків та їх референтів (денотатів) — (фізика, геологія, хімія); прагматика (грец. *pragma* — справа, дія) — досліджує взаємовідношення між знаками та ціннісними установками людей, що користуються цими знаками (технічні та гуманітарні галузі науки).

Знання вважається науковим, якщо воно є несуперечливим (синтаксичні науки), підтверджуваним (семантичні науки), ефективним (прагматичні науки). Тут ми маємо справу із штучним розмежуванням

сфер компетентності. Хіба несуперечливість чи підтверджуваність не властиві етиці, а ефективність науці? Належне (должествование) зовсім не суперечить ефективності. Експлікувати із математики фізику неможливо, але зв'язок між ними очевидний. Це є сферою актуальних нині міждисциплінарних досліджень. Етика і наука так само є «взаємоінтерпретованими» [10, 15]. За класичними канонами під фактами, якими оперує наука, вбачаються лише матеріальні речі та процеси. Такий обмежений фактуалізм визнає статус науковості лише за семантичними науками. В такому разі за межі науки виводиться навіть математика, оскільки в природі відсутні такі фундаментальні її конструкти як квадратні корні, диференціали, інтеграли тощо. Некоректне звуження дослідницького поля науки приводить до очевидної суперечності із життєвими реаліями [10, 19].

За В. Канке етика має бути науковою і акцентувати увагу на те, що кожна людина керується у своїх діях аксіологічними оцінками. Саме наукова етика дозволяє людині досягнути вершини того, що було б недосяжним без неї. «Одною із прикметних особливостей людини полягає в тому, що будь яка функція її життєдіяльності як особистості ... завжди була в органічному взаємозв'язку із аксіологічним мисленням. Є і повинно-речення доповнюють одне одного, іншого не дано, вони не можуть існувати у повній взаємній ізоляції» [10, 25]. На перший погляд синтаксичні та семантичні науки є етично нейтральними. Проте таке враження складається лише в інтерналістському відношенні, коли вони є вирваними із загальнолюдського контексту і знаходяться по той бік моралі. В екстерналістському відношенні, будучи включеними в паутину різноманітних зв'язків людини з природою та до інших людей, і синтетичні, і семантичні науки набувають цілком очевидного етичного значення. «Наука — це не тільки когнітивне (раціональне), але й перцептуальне (чуттєво-емоційне) явище» [10, 298].

Отже, ціннісна нейтральність науки вже не є безсумнівним положенням. Наукова діяльність стає ціннісно орієнтованою і визначається певним вибором стратегії відмінної від тої, що домінувала в класичний період. Наука, як і будь-який вид людської діяльності, в принципі не може не орієнтуватися на певну систему цінностей. Проблема поєднання наукового і етичного в наш час набуває безпрецедентної актуальності, але продовжує бути проблемною. І до сьогодні в наукових та біянаукових колах зберігається традиційне переконання про їх принципову відмінність. Дійсно, Homo faber та homo sapiens із величезними труднощами перетворюються в homo

moralis. Стає очевидним, що до правлячої еліти повинна долучитися еліта інтелектуальна та духовна. Але ця задача ризикує бути принципово нездійсненною без радикального переосмислення природи взаємостосунків морального та раціонального.

Сучасне суспільство іноді кваліфікують як «суспільство знаннєве». Проте, як слушно зазначає В. Горохов, бюрократи, прагнуть управляти наукою, для чого точно визначати можливу ефективність того чи іншого наукового проекту, або наукового колективу, щоб визначитись кого фінансувати, а кого ні. Більш того, питання про те, що таке наука є актуальним і для самих вчених. Вони «прагнуть уяснити сутність своєї власної діяльності, її межі та можливості, а також небезпеку для людства, що криється в її неконтрольованому розвитку та застосуванню. Прагнучи відповісти на ці питання, вчені мають вийти за межі своїх вузькопрофесійних інтересів у сферу філософської рефлексії, яка сьогодні є невід'ємною від розвитку науки, а розвиток науки є неможливим без неї» [4, 69].

В сучасній літературі активно дискутуються доволі складні стосунки між наукою та громадськістю. Подібно тому як у політиці прогресує відчуження між владою та суспільством, в науці — між суспільством і науковими інституціями. Майже зникає такий важливий феномен як популяризація новітніх наукових досягнень. Публічна політика витісняється експертизою, в результаті чого громадянське суспільство відчужується від процесів прийняття важливих рішень у сфері застосування наукових досягнень в практику. Якщо у сучасній політиці домінує прагнення будь-що перемогти на чергових виборах, а не власне державницька діяльність, то в науці на перший план виступає не пошук істини, а знаходження джерел фінансування.

У зв'язку з чим вельми небезпечною є тенденція до перебільшення успіхів та значущості новітніх геноінженерних досліджень та практичного їх застосування. Відверто перебільшуються їх достоїнства та можливості і замовчуються очевидні недоліки та можливі загрозливі наслідки. Причому це робиться не лише журналістами, а й вченими з мотивів рекламування та стимулювання інвестицій в наукові проекти. Д. Дубровський кваліфікує це явище як феномен «журналізму», який характеризується поспішністю публічних заяв про «успіхи» того чи іншого проекту. Тут дається взнаки ситуативне журналістське прагнення публічної експозиції та новацій і супутні йому екстравагантність й епатаж за рахунок чіткої й об'єктивної аргументації [15,8].

Нині набуває поширення сентенція, що не може пересічна людина давати поради лікарю при проведенні ним хірургічної операції. З цим слід погодитися, але лікар не може абстрагуватися від приписів медичної аксіології. Скепсис з приводу контрольних функцій біоетики є властивим для представників медико-біологічного профілю. Що розуміють в проблемах клонування філософи, або біоетики, які невідомо звідки з'явилися, якщо вони не бачили ні мікроскопів ні інших наукових приладів. Вчений краще усіх знає що робить, проте він категорично є некомпетентним відносно наслідків (П. Тищенко). За спостереженнями Ф. Фукуями «фахівці з біоетики роблять колосальні зусилля, щоб завоювати повагу тих вчених, з якими їм доводиться мати справу, і навряд чи того досягнуть, якщо стануть указувати вченим, що ті є морально неспроможними... А вченого не дуже турбує, наскільки біоетики його поважають, якщо він нобелівський лауреат» [17, 289].

Загалом, маємо погодитися з тим, що маховик споживацтва в сучасному соціумі розкручується все більше. Деякі організації та політичні діячі роблять малоефективні зусилля або імітують боротьбу з екологічною кризою. Чекати ефективних дій можна лише від громадських рухів, здатних сконцентрувати інтелектуальні, фінансові та організаційні ресурси й сформувані такий соціальний суб'єкт, який міг би змінити нинішній вектор розвитку земної цивілізації [11, 8].

Найкращим гарантом захисту природного середовища є не соціалізм і не капіталізм, а демократія. Ця політична система реагує найбільш оперативно. Вона дозволяє місцевим общинам протестувати проти розміщення заводу високотехнічних хімікатів в місцях свого проживання. Без демократії держава завжди є схильною до вирішення складних природоохоронних проблем на користь великих підприємств, які дають суттєвий внесок в національне багатство, а не на користь довготермінових інтересів окремих груп громадян [18, 186–187].

Набуває поширення думка, що не слід віддавати біологічну етику на відкуп вченим або державним чиновникам. Право — державі; біологічна етика — громадянському суспільству. Правда, для цього треба, щоб громадянське суспільство було достатньо зрілим. Як зазначає Отфрід Гьофе, «Коли окреме суспільство прагне надати своїм спільним потребам державної та правової форми, воно в такий спосіб перетворюється на колективний відповідальний суб'єкт. Обидві складові, самоорганізація і відповідальність, набувають завершеності у кваліфікованій демократії: якщо колективний суб'єкт по-справжньому стає правовим, то це засвідчує здійснення його самоорганізації. Та коли

це пов'язане ще й із принципами справедливості, то йдеться не просто про здатність до відповідальності, а й про справжню відповідальність» [6, 9]. Біологічна етика стає частиною культури народу. А адекватно налаштовані комітети з біологічної етики зможуть ефективно впливати на гармонізацію складних взаємостосунків громадськості, владних структур, науки та бізнесу.

Наше суспільство з величезними труднощами набуває досвіду самоорганізації, почало долати патерналізм. Хоча і нині домінують сподівання на вирішення проблем державою, або з допомогою благотворного впливу ринкових механізмів. Розв'язання цих проблем залежить від нас самих, від рівня і політичної культури громадянського суспільства, від активної участі усіх громадян держави у формуванні та реалізації її (держави) планів та намагань.

Список використаних джерел:

1. Агацци Э. Почему у науки есть и этические измерения? // Вопросы философии. — 2009. — № 10. — С. 93–104.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. — М.: Прогресс — Традиция, 2000. — 384 с.
3. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. — М.: Наука, 1989. — 260 с.
4. Горохов В. Г. Научно-техническая политика в обществе не-знания. — Вопросы философии. — 2007. — № 12. — С. 65–80.
5. Гусейнов А. А. Что я понимаю под негативной этикой? // Вестник МГУ Серия 7. Философия. — 2009. — № 6. — С. 3–20.
6. Гьофе Отфрід. Демократія в епоху глобалізації. — К.: ППС-2002, 2007. — 436 с.
7. Далай-лама XIV. Этика для нового тысячелетия. — СПб.: Нартанг, 2001. — 236 с.
8. Знание в современной культуре (материалы «круглого стола»). // Вопросы философии. — 2012. — №9. — С. 3–45.
9. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. — К.: Лібра, 2001. — 400 с.
10. Канке В. А. Этика ответственности. Теория морали будущего. — М.: Логос, 2003. — 352 с.
11. Конвергенция биологических, информационных, нано- и когнитивных технологий: вызов философии (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. — 2012. — № 12. — С. 3–23.

12. Кордюм В. А. Биоэтика — ее прошлое, настоящее и будущее // Практична філософія. — 2001. — № 3. — С. 4–20.
13. Лейбин В. М. Глобалистика, информация, системные исследования. — Т. 1. Глобалистика. — М.: ЛКИ, 2007. — 280 с
14. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. — М.: Молодая гвардия, 1990. — С. 251.
15. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре. (Материалы «Круглого стола» // Вопросы философии. — 2003. №12. — С. 3–52 (8).
16. Уайтхед А. Н. Избранные работы по философии. — М.: Прогресс, 1990. — 717 с.
17. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. — М.: АСТ, 2004. — 588 с.
18. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. — М.: АСТ, 2004. — 349 с.
19. Эко Умберто. Имя розы. — СПб.: Symposium, 2006. — 640 с.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014 р.

Кисельов Н.Н. Проблемы биоэтики в контексте общественного сознания

В статье делается попытка осознания обществом сущности феномена и проблем биологической этики. Определяется роль общественности в деле эффективного решения биоэтических проблем.

Ключевые слова: биоэтика, наука, гражданское общество, общественное мнение, общественное сознание.

Kiselev N.N. Problems of bioethics in the context of social consciousness

The article analyses the efforts of society to comprehend the meaning of the phenomena and the problems of bioethics. It determines the role of society in the business of effective solution of the bioethical problems.

Keywords: bioethics, science, civil society, public opinion, social conciseness.